

Володимир Валігура

к.е.н., доцент, доцент кафедри фінансів ім. С. І. Юрія,
Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль

Тетяна Валігура

аспірантка кафедри фінансів ім. С. І. Юрія,
Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль

ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ В УКРАЇНІ НЕФОРМАЛЬНИХ ФІСКАЛЬНИХ ІМПЕРАТИВІВ

Формалізація взаємовідносин між суб'єктами формування та використання фінансових ресурсів держави, за відсутності фіскальних традицій, звичаїв та без належного рівня податкової культури, не забезпечить високого рівня справляння податків та фінансування суспільних благ. Неформальні інститути оподаткування присутні в кожній країні і виражені в тих чи інших нормах фіскальної моралі, яка часто може проявлятися негативно. Так, ухилення від оподаткування за певних соціально-економічних умов в окремих суспільствах може бути неформальною нормою для платників податків. Разом із тим, забезпечивши в країні належне соціально-економічне середовище, держава може добитися перетворення неформальних фіскальних інститутів у позитивні неформальні фіскальні імперативи, дотримання яких є обов'язковою нормою в суспільстві, а порушення викликає суспільний осуд.

Означене середовище формується під впливом багатьох факторів та за наявності належних передумов. Вважаємо, що першочерговими є історичні та етнографічні фактори, які становлять фундамент для майбутньої соціальної й економічної надбудови середовища утвердження неформальних фіскальних імперативів. Не вдаючись в глибоку історію, зауважимо, що функціонування ринкової економіки, а відповідно й інституту податку, налічує в Україні трохи більше тридцяти років. Це при тому, що в розвинутих країнах світу такий інститут формувався століттями. Тобто в цьому плані Україна має слабе місце в частині впливу на формування неформальних фіскальних імперативів. Неможливо заперечити й те, що за період перебування у складі Російської імперії та Радянського Союзу в Україні намагалися стерти власну ідентичність та деформувати цінності. Однак з етнографічної позиції Україна є європейською країною, з глибоким історичним корінням й основами моральної свідомості, які у відповідний момент стають домінуючими у рішеннях і вчинках народу. Підтвердженням цього є події Майдану 2014 р. та Революції гідності, які засвідчили цивілізаційний вибір України.

Важливим історико-теологічним чинником розвитку України були і залишаються християнські цінності, етика та мораль. В Україні упродовж століть церква та релігія були основою формування культурних цінностей загалом й впливали на економічну поведінку людей зокрема. Як стверджує О. Ярема: «Упродовж тривалого часу в політичному та науковому середовищі наполегливо утверджувалася думка про те, що Україна є порубіжною

складовою Православної Східно-Слов'янської цивілізації і в геополітичному змісті має стосунок до Євразійського світу і буде залучена до трансформаційних змін у цьому світі» [1, с. 168]. Східній православній церкві притаманні візантійські традиції, в яких священники були об'єднані з владою та заперечували приватну власність, цінність свободи і проповідували аскетизм й колективізм. Натомість західна християнська етика підтримувала чесну і добросовісну працю, почуття обов'язку. Католицько-протестантська християнська етика спонукала людей до цілеспрямованого збагачення в межах фахової діяльності, надавала підприємницькому процесу впорядкованість і раціоналізм, уміння керувати своїми почуттями, пристрастями. Глибинна суть західного цивілізаційного світу була сформована святим Бенедиктом, покровителем Європи: «Молися і працюй» [1, с. 169]. Хоча на окремих територіях України домінували різні релігійні конфесії, окремі з яких мали візантійські традиції, Українці завжди цінували, працю, приватну власність, особисту свободу. Таким чином, ми доходимо до висновку, що з етнографічної позиції Україна має всі передумови для утвердження стійких неформальних фіскальних імперативів, базованих на цінностях західної цивілізації.

На нашу думку, саме цінності, центральне місце в яких займає людина є базовою передумовою формування середовища утвердження неформальних фіскальних імперативів (рис. 1). Такі цінності, знову ж таки, найбільш виражено сформувалися в Західній цивілізації і підтримувалися в культурі, мистецтві, релігії, економіці та стали основою суспільного буття і поведінки людей. Зазначеними цінностями є повага до людини, її праці, свобода і відповідальність, усвідомлення її суспільної ролі.

Рис. 1. Передумови формування середовища утвердження неформальних фіскальних імперативів

Джерело: складено авторами самостійно

Економічні взаємовідносини, центральне місце в яких належить людині, обґрунтував класик економічної науки А. Сміт. Вчений доходить до висновку про домінування в економіці системи природної свободи: «Кожній людині,

поки вона не порушує закони справедливості, можна цілком вільно відстоювати за власним розумінням свої інтереси та конкурувати своєю працею і капіталом з працею та капіталом будь-якої іншої особи та цілого класу» [2, с. 497]. Попри обґрунтування природної економічної свободи людини, А. Сміт зробив застереження про необхідність не порушення законів справедливості, під якими автор розуміє не тільки правову систему держави, а й суспільні норми моралі. Таким чином, класик економічної науки ще на той час науково обґрунтовує економічну свідомість людини, яку ми виділяємо як наступну передумову формування середовища утвердження неформальних фіскальних імперативів.

Сучасні науковці Я. Ізмайлов, В. Осмятченко, Ю. Панура стверджують, що на формування економічної свідомості громадян опосередкований вплив здійснюють державні, політичні, правові, релігійні відносини тощо. Якщо не врахувати цей вплив на економічну свідомість, а виводити її безпосередньо з виробництва й виробничих відносин, це може призвести до спрощення та вульгаризації її розуміння [3, с. 36]. Ми погоджуємось з наведеною позицією науковців і зазначаємо, що передумовою формування економічної свідомості є окреслені вище людські цінності. Разом із цим економічна свідомість передбачає здатність адекватно сприймати суб'єктів економічних відносин, економічні процеси, усвідомлювати свою роль і місце в економічній системі та роль і місце інших суб'єктів, розуміти головну проблему економіки – обмеженість матеріальних ресурсів. Однак самим головним проявом економічної свідомості ми вважаємо раціональну поведінку людини, відносно ресурсів та інших суб'єктів їх споживання і розподілу, яка би їх заощаджувала та примножувала для майбутніх поколінь.

Наступною, виділеною нами передумовою формування середовища утвердження неформальних фіскальних імперативів є економічна культура, яка впливає з економічної свідомості. Якщо економічна свідомість передбачає розуміння й усвідомлення економічних явищ та процесів, то культура є проявом в дії економічної свідомості.

Я. Ізмайлов, В. Осмятченко та Ю. Панура серед основних особливостей економічної культури як способу взаємозв'язку економічної свідомості та економічного мислення виокремлюють такі: «1) охоплення соціальних норм і цінностей суспільного масштабу, що отримують в економічній сфері своє специфічне значення, а також соціальних норм, які виникають з внутрішніх потреб економіки; 2) економічна культура визначається каналами, через які вона регулює взаємодію економічної свідомості суспільства та економічного мислення індивідів і груп (до них належать економічні інтереси, соціальні стереотипи, соціальні очікування й орієнтації тощо); 3) економічна культура орієнтована на управління економічною поведінкою соціальних суб'єктів [3, с. 36].

Н. Рудан доходить до висновку, що «економічна культура – це «проекція» культури (в її широкому розумінні) на сферу соціально-економічних відносин. Саме «проекція», а не частина загальної культури, оскільки у сфері економіки і пов'язаних із нею соціально-економічних відносин працює вся культура: усі її

елементи так чи інакше проявляються, функціонують тут. Одним із головних завдань сучасного українського суспільства є розуміння сутності та специфіки розвитку економічної культури, її трансформацій у глобалізованому світі» [4, с. 129]. В іншому дослідженні, автор, аналізуючи менталітет українського суспільства, стверджує, що «своєрідність сучасної економічної культури полягає в тому, що вона виступає синтезом матеріально-економічного та духовного життя, виражає цілісність економічної системи, характеризує рівень економічного розвитку особи, засіб, форму і результат її творчої діяльності. Тому саме менталітет суспільства може допомогти позитивному розвитку як економічної культури, так і сучасних соціоекономічних ланок» [5, с. 108].

Ми, поділяючи думки наведених авторів, зауважуємо, що економічна культура є проявом рівня культури суспільства загалом, оскільки неможливо досягнути високих показників економічної культури без її прояву в інших суспільних сферах. Вважаємо, що низький рівень економічної культури не є національною рисою будь-якого народу, а українців особливо. Натомість прояв цього явища залежить від багатьох факторів, як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. Таким чином, ми доходимо до висновку, що сформовані в суспільстві високі людські цінності є запорукою економічної свідомості, яка своєю чергою забезпечує прояв економічної культури, що в цілому слугує передумовою формування середовища утвердження неформальних фіскальних імперативів.

Список використаних джерел:

1. Ярема О. Р. Неформальні інституційні чинники цивілізаційного розвитку України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. № 6. С. 168-170.
2. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. М., 1962. 1511 с.
3. Ізмайлов Я.О., Осмятченко В.О., Панура Ю.В. Вплив економічної свідомості та культури громадян на формування податкової культури суспільства. *Економічний вісник. Серія: фінанси, облік, оподаткування*. 2020. № 4. С. 34-42.
4. Рудан Н. С. Генезис та еволюційні трансформації економічної культури: соціально-філософський аналіз. *Грані*. 2018. Т. 21. № 3. С. 124-131.
5. Рудан Н. С. Вплив менталітету українського суспільства на розвиток української економічної культури. *Наукове пізнання: методологія та технологія*. 2018. Вип. 1. С. 104-110.